چگونگی موسیقی ایران

کندوکاوی در گونه‌های موسیقی

نگارش و گزینش

ارشد تهماسبی

مؤسسه‌ی فرهنگی ـ هنری ماهور
تهران ۱۴۰۰

فهرست

مقدمه ۱۱

فصل اول: ۱۳
نخستین هنرورزی‌های انسان ۱۳
موسیقیِ مذهبی ۱۶
موسیقیِ غیر مذهبی ۱۷
موسیقیِ هخامنشیان ۱۹
موسیقیِ اشکانیان ۲۰
موسیقیِ ساسانیان ۲۱
گونه‌های موسیقیِ پیش از اسلام ۲۹
موسیقیِ پس از اسلام ۲۹
در حاشیه (نابینایان و موسیقی) ۳۱
ادامهٔ متن (موسیقیِ پس از اسلام) ۳۲
گونه‌های موسیقیِ پیش از قرن هفتم ۳۵
گونه‌های موسیقیِ پس از قرن هفتم ۴۰
نشید عرب ۴۱
بسیط ۴۱
نوبت مرتب ۴۲
مستزاد ۴۲
کل‌الضروب ۴۳
کل‌النغم ۴۳

ضربین ۴۳
کل‌الضروب و کل‌النغم ۴۴
عمل ۴۴
نقش ۴۴
صوت ۴۴
هوایی ۴۴
پیشرو ۴۵
مرصع ۴۵
موسیقی دستگاهی ۴۶
در حاشیه (نخستین مفسران موسیقی دستگاهی) ۴۹
پی‌نوشت‌های فصل اول ۵۱

فصل دوم: ۵۵
آواز، مهم‌ترین گونهٔ موسیقی امروزی ۵۵
آوازِ آوازیک و سازیک ۵۸
در حاشیه (مناسب‌خوانی و مناسب‌نوازی) ۶۶
ادامهٔ متن (آوازِ آوازیک و سازیک) ۷۳
آوازِ بداهه و غیر بداهه ۷۴
پیش‌درآمد ۷۴
موسیقی برنامه‌ای ۷۵
شکل‌گیری پیش‌درآمد ۸۵
ساختار کلی پیش‌درآمد ۸۹
میزان و ضرب‌آهنگ در پیش‌درآمد ۹۲
در حاشیه (دربارهٔ راست‌پنج‌گاه) ۹۴
ادامهٔ متن (میزان و ضرب‌آهنگ در پیش‌درآمد) ۱۰۰
عاقبت پیش‌درآمد ۱۰۳
سرود، مارش ۱۰۵
در حاشیه (سرود و سیاست) ۱۲۲
اشعار چندبندی در سرود ۱۲۲
سرودهای دههٔ پنجاه ۱۲۲
والس ۱۲۷

دانس، تانگو، پولکا ۱۳۲
در حاشیه (پولکای درویش‌خان) ۱۳۵
رومی، شرقی ۱۳۷
اُپِرت ۱۳۹
در حاشیه (صبا و بیابان شام و تصنیف «بوی تریاک») ۱۴۴
ادامهٔ متن (اُپِرت) ۱۴۵
پانتومیم ۱۴۵
رِنگِ قدیم ۱۴۸
در حاشیه (سخنرانی محمدتقی فلسفی در مجلس یادبود عبدالحسین شهنازی) ۱۴۹
ادامهٔ متن (رِنگِ قدیم) ۱۵۰
سرعت و زمان‌بَریِ رِنگ‌های ردیف ۱۵۴
رِنگِ جدید ۱۵۵
ساختار کلی رِنگِ جدید ۱۶۲
پی‌نوشت‌های فصل دوم ۱۶۴

فصل سوم: ۱۷۷
تصنیف ۱۷۷
تصنیف مردمی ۱۸۱
در حاشیه (برداشتی نادرست دربارهٔ گوشه‌های سازیک) ۱۸۵
تصنیف مذهبی (نوحه) ۱۸۸
تصنیف تغزلی ۱۹۲
کلام تصنیف ۱۹۴
موسیقیِ تصنیف ۲۰۷
زمان‌بَریِ تصنیف ۲۰۹
گردش آهنگ در تصنیف ۲۱۱
پیش‌آیند و پس‌آیند ۲۱۱
رباعیِ موسیقایی ۲۱۳
تحریر در تصنیف ۲۲۳
موقعیت اولین نتِ میزان در تصنیف ۲۲۵
دامنهٔ صوتی تصنیف‌ها ۲۲۵
نبودِ فواصل گسسته در تصنیف ۲۲۶

پرش مضاعف در ابتدای تصنیف ۲۲۹
نبودِ مقام‌های پرده‌شکن در تصنیف ۲۳۰
در حاشیه (دربارهٔ تصنیف «رحم ای خدای دادگر») ۲۳۰
ادامهٔ متن (نبودِ مقام‌های پرده‌شکن در تصنیف) ۲۳۲
تصنیف‌های علی‌اکبر شیدا ۲۳۵
تصنیف‌های عارف قزوینی ۲۵۱
در حاشیه (دربارهٔ تصنیف «چرا دُگمت پنبه‌ای نیست») ۲۵۶
ادامهٔ متن (تصنیف‌های عارف قزوینی) ۲۵۸
در حاشیه (دربارهٔ «عارف‌نامهٔ» ایرج میرزا) ۲۶۸
تصنیف‌های معاصران شیدا ۲۷۱
در حاشیه (تصنیف‌سازان زن) ۲۷۸
تصنیف‌های معاصران عارف قزوینی ۲۸۲
کارِ عمل ۲۹۰
تصنیف‌های محمدعلی امیرجاهد ۲۹۲
در حاشیه (موسیقی علمی و غیر علمی) ۲۹۲
ادامهٔ متن (تصنیف‌های محمدعلی امیرجاهد) ۲۹۴
در حاشیه (خواننده، خوانندهٔ موسیقی‌دان) ۲۹۸
تصنیف‌های جواد بدیع‌زاده، انقراض خنیاگری ۳۰۲
در حاشیه (دربارهٔ «مایه») ۳۰۳
ادامهٔ متن (تصنیف‌های جواد بدیع‌زاده، انقراض خنیاگری) ۳۰۴
در حاشیه (لذت‌بردن از موسیقی) ۳۰۷
تصنیف‌های علی‌نقی وزیری ۳۰۹
در حاشیه (موقعیت اجتماعی موسیقی‌دانان دورهٔ قاجار) ۳۱۱
ادامهٔ متن (تصنیف‌های علی‌نقی وزیری) ۳۱۵
مقدمهٔ تصنیف ۳۱۸
پایان سلطهٔ تارنوازان ۳۲۳
در حاشیه (چگونگی برخورد با موسیقی «همه‌پسند») ۳۳۷
ادامهٔ متن (پایان سلطهٔ تارنوازان) ۳۳۹
تصنیف ملی ۳۴۶
در حاشیه (عقب‌ماندگیِ موسیقی ایران) ۳۴۷
ادامهٔ متن (تصنیف ملی) ۳۴۹

ترانهٔ مرا ببوس ۳۴۹
ترانهٔ زهره ۳۵۱
اقتباس و الهام ۳۵۲
در حاشیه (اهمیت ثبت آثار و خاطره‌نویسی) ۳۵۵
ادامهٔ متن (اقتباس و الهام) ۳۵۷
فرق ترانه و تصنیف ۳۵۸
در حاشیه (سرانجام زندگی آهنگ‌سازان تأثیرگذار) ۳۶۱
ادامهٔ متن (فرق ترانه و تصنیف) ۳۶۶
تصنیف‌های فرامرز پایور و محمدرضا لطفی ۳۶۷
تصنیف‌های پس از انقلاب؛ پایان سلطهٔ ویولن‌نوازان و ترانه‌سرایان ۳۷۶
در حاشیه (رواج سه‌تارنوازی) ۳۷۶
ادامهٔ متن (تصنیف‌های پس از انقلاب) ۳۷۸
تصنیف‌های لَنگ ۳۷۹
تصنیف‌سازی روی شعر نو ۳۸۲
پی‌نوشت‌های فصل سوم ۳۸۷

فصل چهارم: ۴۰۵
چهارمضراب قدیم (چهارمضرابِ ردیفی) ۴۰۵
چهارمضراب جدید (چهارمضرابِ غیر ردیفی) ۴۱۰
چهارمضراب در قالب‌های نامتعارف ۴۱۷
ضربیِ آوازیک ۴۱۸
در حاشیه (عبدالله دوامی و آموزش تصنیف!) ۴۱۹
ادامهٔ متن (ضربیِ آوازیک) ۴۱۹
ضربیِ سازیک ۴۲۱
در حاشیه (دربارهٔ «نغمه») ۴۲۴
ادامهٔ متن (ضربیِ سازیک) ۴۲۴
در حاشیه (کیفیت سازوآواز؛ مرکب‌خوانی و مرکب‌نوازی) ۴۲۸
ادامهٔ متن (ضربیِ سازیک) ۴۳۱
در حاشیه («استاد» در موسیقی) ۴۳۴
ادامهٔ متن (ضربیِ سازیک) ۴۳۵
قطعه ۴۳۸

در حاشیه (استاد مجازی؛ سبک نوازندگی) ۴۴۰
ادامهٔ متن (قطعه) ۴۴۴
در حاشیه (سنت نام‌گذاری بر آهنگ‌ها) ۴۴۷
ادامهٔ متن (قطعه) ۴۵۰
در حاشیه (شوخ‌طبعی صبا؛ نقد موسیقی) ۴۵۴
ادامهٔ متن (قطعه) ۴۶۴
پی‌نوشت‌های فصل چهارم ۴۷۴

کتاب‌نامه ۴۷۸

پیشکش به محمد موسوی،

که توانمندی و پشتکار ذاتی‌اش را،
در این دهه‌های پُرتلاطم،
صرف نشر آثار موسیقی کرده است.

مقدمه

متن اصلیِ این کتاب به بررسی و تبیین «گونه»های مورد استفاده در موسیقی ایران اختصاص دارد ولی در حاشیه، به موضوعات دیگری مثل موقعیت موسیقی در جامعه، دیدگاه‌های اندیشمندان و اهل موسیقی، شیوهٔ برخورد مردمان و حاکمیت‌ها با موسیقی، بعضی اصطلاحات و مفاهیم موسیقی و ... نیز پرداخته شده است. گاهی هم خاطراتی از اهل موسیقی بازگویی شده‌اند که البته اینها هم مرتبط با «چگونگیِ» موسیقی و احوال دست اندر کاران آن هستند بنابراین عنوانِ چندمنظورهٔ «چگونگی موسیقی ایران» می‌تواند، به‌طورکلی، با همهٔ مطالب مطرح‌شده در این کتاب متناسب باشد.

تا کنون کسی به طور جدی به این موضوع، یعنی بررسی گونه‌ها و انواعِ موسیقی ایران، نپرداخته است. بااین‌حال دراین‌باره سهم زنده‌یاد محمد بهارلو را، که بین سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۳۹ جزوه‌هایی دربارهٔ پیش‌درآمد، رِنگ، چهارمضراب، تصنیف و ضربی منتشر کرد، نباید از یاد برد. او در این جزوات مطالب مختصری دربارهٔ گونه‌های یادشده بیان کرده و برای هریک از آنها تعدادی از آهنگ‌های خود را به‌عنوان نمونه آورده است. مجموعهٔ کتاب‌های او در سال ۱۳۹۷ به‌وسیلهٔ انتشارات سورهٔ مهر، با عنوان *گنجینهٔ فرم‌های موسیقی ایران*، در یک جلد بازنشر شده‌اند.

همهٔ گونه‌های معرفی‌شده در این کتاب را نمی‌توان گونه‌های خاصِ موسیقی ایران دانست. بااین‌حال چون بعضی آهنگ‌سازان، از دورهٔ مشروطیت به بعد، آثاری را در این قالب‌ها ساخته، یا اجرا کرده‌اند ناگزیر از توضیح اینها هم بوده‌ایم چراکه همهٔ این آهنگ‌ها در کتاب‌های آموزشی و مجموعه‌آثارِ هنرمندان، تحت همین عناوین، مثلاً پولکا، مارش و ... آمده‌اند و پیشِ رویِ هنرجویان موسیقی قرار گرفته‌اند و به همین علت پرداختن به آنها ضروری می‌نماید.

در اینجا تنها به معرفی گونه‌هایی پرداخته‌ایم که مورد استفادهٔ آهنگ‌سازان مشهورِ «ایرانی‌نوازِ» موسیقی دستگاهی، مثل درویش‌خان و علی‌نقی وزیری و علی‌اکبر شهنازی و فرامرز پایور و ...، بوده‌اند و براین‌اساس، بررسی قالب‌هایی که در آثار آهنگ‌سازانی چون پرویز محمود و حسین دهلوی و احمد پژمان و ... به کار گرفته شده‌اند ــ مثل سمفنی، سوئیت و ... ــ در دستور کار نبوده است.

به‌طورکلی پرداختن به هر موضوع پژوهشی بدون اتکا به تحقیقات و تجارب و نوشته‌های دیگران ممکن نیست؛ به‌خصوص دربارهٔ چنین موضوعی. بنابراین من هم در تنظیم این مطالب، سخت متکی و متوسل به آثارِ دیگران بوده‌ام؛ هر اثری. از کتاب و رساله و مقاله گرفته تا سخنرانی و روایت و اجرا و هر چیزی ازاین‌دست؛ و اگر چیز دندان‌گیری در این کتاب هست، دست‌مریزادش باید نصیب تاریخ‌نگاران و فرهنگ‌دوستان و موسیقی‌شناسان و دلسوزانِ پاک‌باخته‌ای شود که پیش‌تر، در ورطهٔ این بازارِ همواره بی‌رونقِ کم‌مشتری دست‌وپایی زده‌اند.

ارشد تهماسبی
تابستان ۱۴۰۰